

CUBICULARIUS, KÖVET, ÁRULÓ (?) A marosjárai Bálintffyak a 17. század közepéig*

Trócsányi Zsolt az összefoglalóan a kincstári igazgatás alsóbb személyzetének nevezett cubiculariusok, komornyik deákok, vicecubiculariusok, vicekomornyikok, rationisták vázlatos bemutatását követően három pontban összegezte megállapításait, amelyekkel egyben a további kutatási irányokat is kijelölte.¹ Egyrészt feltételezte, hogy az általa felsoroltaknál jóval számosabban lehettek, azaz a névsor kiegészítésére van szükség. Másodsorban, mivel csupán egyetlen tisztségviselő (a diplomata Kakas István) származását sikerült felderítenie, elengedhetetlenül szükséges a már ismertek és a reménybeli újabb „felfedezettek” társadalmi hovatartozásának feltárása. Harmadsorban pedig, mert csak hármuk pályafutását tudta megrajzolni, a további vizsgálatokat a jövőre kutatásra testálta. Azt azonban talán ő sem sejtette – ahogyan a vizsgálatokat folytató mai kutató sem –, hogy az újabb információk egyes, homályban maradt vonatkozásokra ugyan kétségtelenül fényt vetnek, más tekintetben viszont a valamelyest tisztázottnak vélt képet összekuszálva a kétségbeesés szélére sodorják a vizsgálódót, és sokkal súlyosabb, magára a kincstári igazgatásra vonatkozó kérdést, kérdéseket vetnek fel. (A helyzet, azt hiszem, minden Erdély kora újkori kormányzattörténetét kutató számára jól ismert.) Ezekre a felmerülő újabb problémákra a tanulmány végén fogok kitérni.

Az utóbbi években a fejedelemségkori rendiség alapkérdését képező nemesi birtokmegosztásra, első lépésben a Torda vármegyei birtokos társadalomra vonatkozó kutatásaim során nemegyszer bizonyosodott be – némiképp várható módon –, hogy a birtokossá válás, birtokszerzés vagy -vesztés háttérében a központi kormányzat különböző szerveinél viselt vagy, jóval ritkábban, főrendnél vállalt hivatal-, tisztségviselés állt. Ma-

* A tanulmány az OTKA K 112291 pályázat keretében készült.

¹ Trócsányi: Központi kormányzat 334–335.

gától értetődően adódott tehát a megyei nemesség hivatalviselő rétegének részletekbe menő vizsgálata. Ennek egyik legtipikusabb képviselője a megye délkeleti csücskében, Marosjárában possessionatus Bálintffy familia.

A család alapítója az a székelyvásárhelyi, talán már nemességet szerzett polgárcsaládból származó Kötélverő (Köteles), másképpen Vásárhelyi Bálint deák, akit ezen a néven Trócsányi is ismert.² (Megjegyzésre érdemes, hogy leányágon ugyanebből a családból származott „az utolsó török deák”, Rozsnyai Dávid is: Rozsnyai apai nagyanyja Bálint deák testvére volt.)³ 1578-ban a kisebb kancellária deákjai között bukkant fel,⁴ ebben a tisztségében nyert nemességet (és általa István, Péter, Dániel és János nevű testvérei) 1579 júniusában.⁵ 1583-ban viszont már a komornyik/kincstartó Sigér János mellé rendelte Báthory István.⁶ Ugyan Trócsányi forrásai szerint 1587–1589, illetve 1593–1597 között kincstári számvevő volt,⁷ Szamosközy egy 1587/1588-ra vonatkozó feljegyzése komornyikként említi.⁸ Az 1590-es évek végére ért Bálint deák karrierje csúcsára: 1597-től perceptor proventuum (Trócsányi a fejedelmi jövedelmek pénztárnokaként fordítja,⁹ egy későbbi forrás azonban egyértelműen generalis perceptorként említi¹⁰), illetve a kincstár praefectusa („praefectus aerarii principis Albensis”). Utóbbiról jegyzi meg Trócsányi, hogy ennek a tisztségnek ez az egyetlen említése, Szamosközy azonban pénztörténeti munkája ajánlásában, 1599-ben „aerarii praefectus”-nak nevezi az 1590-es évektől cubiculariusként funkcionáló Bodoni Istvánt.¹¹ Egyelőre nem tudjuk, hogy a századforduló viharai elsodorták-e őt is hivatalából, vagy tisztségét megőrizte a valami-

² Uo. 332–333, 351–352, 371, 373.

³ Koncz József: *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák életéhez*. Történelmi Tár 1882. 775–776; Szilágyi Sándor: *Rozsnyai Dávid családja*. A családfát összeállította Koncz József. Turul II(1884). 170–171. Újabban Jakó Klára: *Újabb adatok Rozsnyai Dávid munkásságához*. = *Az oszmán – magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba 2013. 353–366.

⁴ Lásd a 3. jegyzetet.

⁵ Marosvásárhely v. lt., Acta politica, I. nr. 54 (28). Az adatot Bogdándi Zsoltnak köszönöm.

⁶ Szamosközy IV. 16.

⁷ Trócsányi: Központi kormányzat 332.

⁸ Szamosközy IV. 21. Számvevőként szerepel 1593 januárjában az erdélyi káptalan jegyzőkönyveiben is. Lásd: ErdKápjkv VIII. 1. 921. sz.

⁹ Trócsányi: Központi kormányzat 332.

¹⁰ ErdKormLt, Levéltárak nem alkotó fondok és állagok, Az erdélyi kormányhatósági levéltárak vegyes állagai, Időrendi vegyes iratok, 1. d. fol. 51v. (a továbbiakban: Casus facti)

¹¹ Stephanus Zamosius: *Schediasma de veteribus monetis* (1599). = Jakó Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történetéhez*. Szerk. Dáné Veronka–Fejér Tamás–Jakó Klára. Bp. 2016. 478.

kor 1606 után,¹² de 1609 novembere előtt bekövetkezett haláláig.¹³ Az eddig elmondottak jórészt ismertek voltak, és egy szépen felívelő pálya rajzoló-dik ki előttünk anélkül azonban, hogy Bálint deáknak „arca” lenne, hogy hús-vér emberként megfogható volna, azaz a karrier mögötti embert, ezáltal pedig a pályafutást valószínűsíthetően befolyásoló tényezőket, végső soron pedig az általa betöltött hivatalok bizonyos vonatkozásait megismerhénk. Ezeket a „csemegéket” a következőkben ismertetném, hangsúlyoznom kell azonban azt, hogy a kutatás korántsem befejezett.

Házasság, kapcsolatrendszer

Bálint deák talán kancelláriai szolgálata alatt került kapcsolatba a kolozsvári Balásfiakkal, a szintén kancelláriai deák, secretarius, majd káptalani requisitor János révén.¹⁴ A szálakat házassággal fűzték szorosabbra: 1585 februárjában vette feleségül János unokahúgát, Balásfi György Anna nevű lányát.¹⁵ (Az egyik fennmaradt meghívó ugyanakkor Bálint deák egy másik illusztris kapcsolatáról árulkodik: a levél tanúsága szerint bizalmas, baráti viszonyban állt Gyulaffi Lestárral.¹⁶) Ez az első házasság tehát tulajdonképpen céhen belülinek tekinthető. Anna feltételezhetően 1602 táján halt meg, 1603 márciusában ugyanis a kolozsvári osztóbírák jelenlétében az újránősülő Bálint deák kiadta két „neveletlen” gyermekének, Kristófnak és Istóknak az anyai harmadrészt.¹⁷ A második feleség személye egyelőre számomra ismeretlen, pedig kétségtelenül nem érdektelen. E tekintetben is Kolozsvár város levéltárából remélhetőek újabb adatok.

Az első házassággal Kolozsvár Bálint deák pályafutásának második színterévé vált. A város társadalmában elfoglalt helyét, tekintélyét egyértelműen jelzi, hogy 1601-ben már bizonyosan a százférfiak közé választották.¹⁸ A következő évben a vonásigazítók egyike,¹⁹ 1603-ban a sarcadó

¹² A százférfiak 1606-os jegyzékében még szerepel, lásd Binder Pál: *Közös múltunk*. Buk. 1982. 292; Ugyanezen év jún. 12-én pedig tiltakozik egy vásárhelyi ház eladása miatt. Lásd SzOkI IV. 169–170.

¹³ 1609. november első napjaiban már fia, Kristóf perel Torda vármegye sedriáján. Lásd TordaVmJkv I. 92.

¹⁴ A familiára vonatkozóan lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsvári Balásfiak*. Református Szemle XCVI(2003). 807–812.

¹⁵ Gyulaffi Lestár följegyzései, Függelék 51.

¹⁶ „mint bizott uramat, barátomat”. Uo.

¹⁷ *A kolozsvári osztóbírói intézmény és a kibocsátott osztálylevelek*. S. a. r., bev., jegyz. Kovács Kiss Gyöngy. Kvár 2012. (a továbbiakban Kovács Kiss: *Osztálylevelek*) 46–54.

¹⁸ Kolozsvár v. lt., Tanácsülési jegyzőkönyvek I/5. 200/2. Ezt és a Kolozsvár város levéltárából származó többi adatot Jeney-Tóth Annamária bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm.

¹⁹ Uo. 217/2.

felszedésével bízták meg, Hannes Adammal együtt.²⁰ Ugyanebben és a következő esztendőben — többek mellett — számvevő is volt.²¹ Százférfiként higgadt, jogi érveléssel szavazott a jezsuiták kiűzését kimondó városi határozat ellen 1605-ben.²² (Érdemes felidézni, a jezsuita források a védelmükre kelt, már „megtért” Trauzner Lukács és a katolikusságáról nyíltan vallást tevő Bornemisza Gergely mellett csupán őt említik név szerint mint a határozat ellenzőjét.) A szöveg alapján ekkor bizonyosan nem volt katolikus. Egyértelmű források híján egyelőre eldönthetetlen, hogy tettét valóban csupán a törvényesség betartásának vágya magyarázza, vagy esetleg valamiféle rokonszenv, vonzódás a katolicizmus irányába. Ahogyan az sem állapítható meg egyelőre, hogy a família felekezeti váltása már az ő életében bekövetkezett, vagy halálát követően fiai tértek át.

Vagyon

Jóval nagyobb bizonyossággal rekonstruálható azonban Bálint deák és családja, de a mai kutató számára is fontos kérdés, mégpedig az, hogy ez a pályafutás hogyan materializálódott, azaz milyen vagyont sikerült kormányzati tisztségei révén is gyűjtenie? Az induló anyagi helyzetét nem ismerjük, ám valószínűleg az ő öröksége volt az a Marosvásárhely piacon, a Poklos utcában lévő nemesi ház, amelyért fiai unokatestvéikkel pereskedtek, s amelyet végül 1620-ban 300 forintért eladtak Köteles Klára Szabó Dávidnének.²³ A kolozsvári javak tekintetében az osztálylevél adataira támaszkodhatunk. Feltételezhető, hogy a házasságot követően vált a család egyik residentijává az a kolozsvári, Farkas utcai ház, nem messze sógorától, az ötvös, naplóíró Balásfi Bálinttól, amelyet „ruházattyával” 800 forintra becsültek.²⁴ 1589-ben, tehát exactorsága vagy komornyiksága idején nyerte el a Pókay Péter defectusán kincstárra háramló marosjári portiót és udvarházat, amely a család nemesi előnevét adta.²⁵ A birtok korabeli pontos állományát nehéz megbecsülni, mivel csupán 1575-ös, illetve 1616-os portalis conscriptio áll rendelkezésünkre.²⁶ Előbbiben a birtok nem azonosítható egyértelműen, az utóbbiban 9 jobbágyot írtak össze, azaz egy portát sem tett ki. Egyelőre nincs nyoma annak, hogy Bálint deák különösebben törekedett volna a birtok kikerekítésére, gyarapítására, azaz a hiva-

²⁰ Uo. 219/2.

²¹ Uo. 232/2, 237/2.

²² JezsOkm I/2. 464, 478.

²³ KmKonvLt, Protocolla, XVIII. köt. fol. 93r-v.

²⁴ Kovács Kiss: Osztálylevelek 52.

²⁵ ErdKirKv I/3. 903. sz.

²⁶ GubTransLt, Gubernium Transylvanicum (in Politicis), Vegyes conscriptiók, 18. d. nr. 6, nr. 37, Torda vm. 1575-ös és 1616-os adóösszeírása.

talnok értelmiségi, alapvetően polgári létnek a birtokosival való felcserélésére. 1593-ban vásárolták meg néhai Jó János gyulafehérvári pap falakon belüli, Szentegyház/Olasz utcai nemesi udvarházát 190 magyar forintért.²⁷ Nem meglepő, hogy ennél jóval tekintélyesebb pénzösszeg fölött rendelkezett. Az osztálylevél tanúsága szerint, nem számítva a Lysimachus- és darab aranyakat, pogány pénzeket, ékszereket, ezüstneműket, 1603-ban több mint 1750 aranyforint, 150 tallér készpénz volt a háznál, ezenkívül pedig kölcsönadva 147 aranyforint és 607 forint.²⁸ Ezzel a szakmai, anyagi örökséggel felvértezve indulhatott a következő nemzedék.

Itthoni tanulmányaikról konkrét adataink nincsenek, a családi hátteret, körülményeket figyelembe véve ennek színtere valószínűsíthetően a kolozsvári antitrinitáriusok iskolája lehetett. Kristóf külföldi egyetemjárásáról nem tudunk, István viszont feltehetően azonos azzal a Stephanus Bálintffi Transsilvanussal, aki a bécsi egyetemre iratkozott be 1616-ban,²⁹ ezt későbbi megbízatásai is valószínűsítik. (Ennek ellentmondani látszik az, hogy 1616-ban Torda vármegye sedriáján perelték, ahol azonban sem személyesen, sem ügyvéde által nem jelent meg, így el is marasztalták.³⁰) Feltételezhető, hogy ő az, aki a Kopcsányi Márton által összeállított, *Az Evangéliumok es epistolak ...* című, ebben az esztendőben itt megjelent kötet possessoraként bukkant fel.³¹ Mivel az ő élete nem vett tragikus fordulatot – legalábbis egyelőre úgy tűnik –, másrészt a rávonatkozó adatok is jóval szegényesebbek, a születési sorrendet felcserélve az ő pályáját mutatom be először. Az 1616-os adattól eltekintve 1622-ig egyelőre alig valamit sikerül kideríteni róla. Tény, hogy a már említett 1616-os portalis conscriptióban a marosjára portio birtokosaként ő szerepel, Kristóf egyáltalán nem, ahogyan másfél évtizeddel később a kolozsvári ház tulajdonosaként is.³² 1622 első hónapjában azonban már bizonyosan a fejedelem szolgálatában állt, január 22-én ugyanis különböző vásárlásokat intézett a fejedelemnek Bécsben.³³ Talán már ekkor, 1624-ben azonban már bizonyosan cubicularius.³⁴ Lévén, hogy apja egykori munkatársait, „bízott” embereit a hosszú háború jórészt elsodorta, befolyásos pártfogóról nem tudunk (még ha figyelembe vesszük is, hogy Bethlen ismerhette Bálint deákot). A bizalmi állás megszerzése hátterében tehát, azon túl, hogy képzettsége kétségtelenül mellette

²⁷ ErdKápjkv VIII. 1. 921. sz.

²⁸ Kovács Kiss: Osztálylevelek 47, 53.

²⁹ Szabó-Tonk: Egyetemjárás 2594. sz.

³⁰ TordaVmJkv I. 128.

³¹ Marta Fórišová: *17. századi pozsonyi nyomtatványok possessorai*. Magyar Könyvszemle CXVI(2000). 489.

³² Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek 21a/I. 338.

³³ Radvánszky Béla: *Udvar és számadáskönyvek. I. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*. Bp. 1888. 58; *Bethlen Gábor emlékezete*. Szerk. Makkai László. Bp. 1980. 464.

³⁴ Trócsányi: Központi kormányzat 334.

szólt, más tényezőket kell keresnünk. Úgy vélem, a választ esetleg Kristófnál találhatjuk meg, ezért erre majd ott térnek ki. 1624–1625 folyamán több, kisebb-nagyobb jelentőségű ügyben járt el: különböző árukat szállított a küüllővári sokadalomból,³⁵ szöveteket, lószerszámokat vett át,³⁶ 1625 áprilisában jelentősebb pénzüsszeget szolgáltatott kezéhez,³⁷ szeptemberben pedig Váradon a Sziléziából származó ort garasokat adta át a kassai pénzverő házhoz szállítóknak.³⁸ 1628-ban is itt említik a források, ekkor vicecubiculariusi tisztségben.³⁹ Ugyanebben az évben Sziléziába küldte a fejedelem Brandenburgi Katalin fraucimmerei elé,⁴⁰ 1633-ban ugyan még szerepel a kolozsvári adójegyzékben (sajnos, ez nem jelent biztos támpontot, hiszen bátyja is szerepel tulajdonosként 1634-ben, azaz évekkel halála után⁴¹), ezt követően viszont egyelőre eltűnik a forrásokból. Ismeretlen időpontban kötött házasságot a váradi Castello/Castallo Annával.⁴² Felesége apja az az itáliai származású Antonio Castello, akit Mihály vajda a magyar országgyűlésre küldött információkat szerezni.⁴³ Antonio a források szerint amúgy annak a Francescónak a testvére, aki, Szamosközy szerint, javait elpredálva hagyta el Itáliát és telepedett le Váradon, majd a házat titokban el- vagy továbbadta a jezsuitáknak, így téve lehetővé a városba jövetelüket.⁴⁴ A házasságból származó utódokat a források nem említenek.

A nagymeregyói portio adományozásakor, 1628-ban, Bethlen igen meleg szavakkal méltatja ugyan érdemeit,⁴⁵ más donatióról, aquisitumáról nem tudunk, az apai örökséget tehát ennyivel sikerült gyarapítania. Bár magszakadás címén a meregyói részbirtok újraadományozására csak 1636 januárjában került sor,⁴⁶ mivel a Kristóf körül gyűrűző eseményekben sem bukkant fel, feltételezhető, hogy már korábban, 1633 táján elhunyt.

³⁵ 1624. aug. 19, Radvánszky Béla: *i. m.* 79.

³⁶ 1625. jún. 30, aug. 17. Uo. 107–108.

³⁷ Uo. 203.

³⁸ *Kassa város levéltárából*. I. közl. Közli: Kemény Lajos. Történelmi Tár 1891. 168–169.

³⁹ ErdKirKv DVD XIV. köt. fol. 92r.

⁴⁰ *Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629*. Szerk. Szádeczky K. Lajos. Magyar Történelmi Tár XXVII. (A harmadik sorozat II. kötete). Bp. 1915. 120.

⁴¹ Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek 21a/I. 390.

⁴² Herczog József: *Újabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna síremlékéről*. Századok LV–LVI(1921–1922). 551.

⁴³ Uo. 550.

⁴⁴ Herczog Szamosközy adatait idézi: uo. 549; Vö. Szamosközy II. 81, 87.

⁴⁵ „... animi corporisque dotes, singularis in nos fides, integerima constantia ac dexteritas necnon obsequiosa et grata ipsius celsitudini nostrae et patriae suae omni occasione magna semper promptitudine et alacri studio exhibita et perstata servitia...” ErdKirKv DVD XIV. köt. fol. 92r.

⁴⁶ Ekkor István defectusán Kamuthy László kapta meg. ErdKirKv DVD XXI. köt. fol. 102v.

Ha voltak Bálint deáknak a fiaival kapcsolatban reményei, úgy azokat nagyrészt Kristóf váltotta valóra. Amint említettem, peregrinációról az ő esetében nem tudunk, és az apjuk halálát követő évtizedből meglehetősen elszórt adatmorzsákkal kell megelégednünk. 1609. január 12-én Torda vármegye ülnökei közé választották (címe ekkor egregius),⁴⁷ majd ebben és a következő évben a járai portióval, jobbágyaival kapcsolatos pereit voltak a sedrián.⁴⁸ 1619 januárjában viszont egyike azon két nemesnek, akit a felső járásból az inquisitio lefolytatására a főispán és a főbíró mellé delegáltak.⁴⁹ Címe ekkor már generosus. Bár az erdélyi címhasználat gyakran következetlen, és magam is úgy vélem, fenntartással kell kezelnünk, az eddigi tapasztalatok alapján azonban, a vármegyei gyakorlatban legalábbis, az esetek túlnyomó többségében a változás háttérében valamiféle tényleges gyarapodás állt. Mivel az ő esetében ezt sem birtok, sem megyei tisztség nem magyarázza, az udvari hivatalviselés tűnik a legvalószínűbbnek. Trócsányinál ugyan csak 1629-ben szerepel mint központi kormányzati tisztségviselő, ma már ezt legalább nyolc esztendővel korábbra datálhatjuk: 1621 szeptemberében ugyanis a fejedelemség vicethesaurarius.⁵⁰ A legalább kitételt az indokolja, hogy nagy valószínűséggel azonosítható azzal a Cziráki Zsuzsanna által a brassói források alapján összeállított névsorban Balassi vagy Bálinthy Kristófként szereplővel, aki 1620 júniusában havasalföldei követ volt.⁵¹ Ezt pedig magától értetődően csakis a fejedelem szolgálatában tehetett, frissen az udvarban szolgáló pedig nagy valószínűséggel ilyen jellegű megbízatást nem kapott. Három esztendő múlva egy újabb ismeretlen hivatalban találjuk: „proventuum fiscalium in Transsylvania generalis perceptor”.⁵² (Emlékezhetünk, az apja egyik tisztsége a „perceptor proventuum”). Ehhez viszonyítva jelentős visszacsúszás lenne az 1629-ben viselt, Trócsányi által meghatározott hatáskörű cubicularius-ság.⁵³ Keserű csalódásban lesz része annak, aki az ismert(nek hitt) tisztség láttán megkönnyebbüléssel gondolná, hogy a helyzet tisztázódott. Egy 1634-re keltezhető, feltételezhetően Bornemisza László (esetleg Ferenc) által lejegyzett „Causa facti” ugyanis Kristóf kilencévi generalis perceptor-ságát említi (I. Rákóczy 1633-as egyezséglevele hasonlóképpen), nap-

⁴⁷ TordaVmJkv I. 64.

⁴⁸ Uo. 92, 124.

⁴⁹ Uo. 137.

⁵⁰ 1621. szept. 21.: „Generosus Christophorus Bálintffi de Maros Jára vice thesaurarius in Transsylvania”. KmKonvLt, Protocolla, XXI. köt. fol. 17r.

⁵¹ Cziráki Zsuzsanna: *Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban*. Bp. 2011 (Udvertörténet kötetek III). 203–204. Sajnos, sem a táblázatból, sem a névmutatóból nem derül ki, hogy a forrásban szerepel-e mindkét formában?

⁵² KmKonvLt, Protocolla, XXII. köt. fol. 63r; ErdKirKv DVD XIII. köt. fol. 41r.

⁵³ Trócsányi: Központi kormányzat 334.

ra pontosan megadva ennek kezdetét: 1621. szeptember 1.,⁵⁴ azaz akkor, amikor szeptember 20-án a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvében vicekincstartóként szerepel. Az ismeretlen feljegyző ugyanitt jegyzi meg, hogy ezt a hivatalt már Bálintffy apja is viselte, Báthory Zsigmond alatt. A helyzetet fokozandó említtem meg, hogy Kristófot János nevű fia később ország kincstartójának nevezi,⁵⁵ a szintén komornyikként ismert Fejérvizi Péterről pedig a halálakor, 1643 novemberében a javainak zárolását elrendelő I. Rákóczi György állítja, hogy az ország minden jövedelmét kezelte.⁵⁶ A tisztség kérdését egyelőre nyitva kell hagyni, s a hivatalba kerülés feltételezhető hátterére térnek, amely, úgy vélem, összefügghet Kristóf házasságával.

Felesége, Bornemisza Kata ugyanis valószínűleg a kolozsvári ötvös, centumvir⁵⁷ Bornemisza Gergelynek a lánya, aki a jezsuiták egyik legfőbb támogatója volt. Argenti szerint Gergely felesége éppen a polgároknak a Farkas utcai templom és rendház elleni 1603-as „támadása” alatt látott isteni jel hatására tért meg, majd őt követték fiai és két lánya is.⁵⁸ A történet szépségét jelentősen csökkenti, hogy egy Bornemisza László nevű erdélyi hallgató 1601-ben iratkozott be az olmützi egyetemre.⁵⁹ Gergelynek pedig bizonyosan volt egy László nevű fia,⁶⁰ aki pályafutása, kapcsolatai alapján nagy valószínűséggel azonosítható a peregrinussal. (Talán az ifjabb Bornemisza Gergely, László bátyja az, aki 1592-ben, majd feltételezhetően Ferenc öccse 1607-ben jegyezte be magát az universitas anyakönyvébe.⁶¹) Bornemisza László viszont már 1613 decemberében Bethlen Gábor fejedelem cubiculariusa volt.⁶² (Egyelőre nem köthető a családhoz, esetleg csak a tágabb atyafisághoz az a szintén cubicularius, a Trócsányi-féle névsorban nem szereplő, szintén kolozsvári Bornemisza Tamás, akinek erről a hivataláról ugyan csak egy évvel később van adatunk,⁶³ de egy 1617-es adománylevelél szerint kora ifjúságától állt a fejedelem szolgálatában.⁶⁴

⁵⁴ Casus facti fol. 51v.

⁵⁵ „Néhay méltóságos öregbik Rákóczy György uram Őnagysága, Nagyságod nagy atya Erdéli fejedelemségében Istenben elniugot édes Attjamat néhay méltóságos Bethlen Gábor fejedelemségébeli ország kincstartóságáról való számadásra kényszerítvén...” Bálintffy János keltezetlen levele I. Rákóczy Ferenchez. MKA, Archivum familiae Rákóczi, 5. tétel, 1106. sz. A forrást Jakó Klára bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm.

⁵⁶ Beszterce v. lt., Missiles, Ser. I. nr. 214/1640. A fejedelmi parancslevelet tévesen 1640-re datálták.

⁵⁷ 1572-ben a magyar natióból választották a százférfiak közé. Binder Pál: *i.m.* 288.

⁵⁸ JezsOkm I/1. 231, 240.

⁵⁹ Szabó–Tonk: Egyetemjárás 1512. sz.

⁶⁰ Kolozs vm. lt., Jegyzőkönyvek I/A nr. 1. 547.

⁶¹ Szabó–Tonk: Egyetemjárás 909, 538. sz.

⁶² ErdKirKv DVD XI. köt. fol. 109v.

⁶³ 1614. szept. 20., címeradományozás. ErdKirKv DVD X. köt. p. 357–360.

⁶⁴ GyfKáptLt, Protocolla, IV. köt. p. 256.

Mindkét cubicularius Bornemisza külön tanulmányt érdemelne, itt csupán annyit említenék, hogy azonos nevű hivataluk ellenére nagyon különböző területeken tevékenykedtek: László Bethlen többszöri portai és havaselvei követe⁶⁵ (öccse, Ferenc 1625-ben szintén portai követségben járt,⁶⁶ majd 1627-től Bethlen Pétert kísérte peregrinációján⁶⁷), pénzügyigazgatási szerepéről eddig nem került elő forrás. Tamás viszont egyértelműen ennek a területnek a szakembere, a fejedelem birtokvásárlásait és cseréit bonyolítja, a harmincadigazgatásban is feltűnik.⁶⁸ A házasságkötés időpontja egyelőre ismeretlen, mivel azonban a (felnőttkort ért) legidősebb fiú, Mihály 1637-ben már nagykorú kellett, hogy legyen,⁶⁹ az 1610-es évek legelejére tehető. Kristófnak a központi kormányzatba kerülését tehát sógora is előmozdította. Anélkül, hogy elstietett következtetéseket vonnék le, két tényt kell megemlítenem: egyrészt Kamuthy Balázs 1620-as kincstartói instrukciójának egyik pontja előírja a generalis perceptor tartását.⁷⁰ Másodsorban, csak mellékesen és nagyon óvakodva a felekezeti hovatartozás túldimenzionálásától, Kamuthy közismerten szintén katolikus,⁷¹ felesége révén pedig kolozsvári szállakkal rendelkezett.

Kincstári feladatai mellett diplomáciai megbízatásokat is kapott: a pályája elején említett mellett 1629 januárjában Bethlen a svéd királyhoz indított, de út közben elfogott követének kiszabadítása érdekében küldte II. Ferdinándhoz, Esterházy nádor segítségét kérve.⁷² A követsége idején kínálókozó lehetőséget kihasználva Bálintffy Kristóf maga és fiai számára nemeslevelet szerzett, amelyet a királyi kancellária 1629. március 22-én állított ki.⁷³

Generalis perceptori hivatalának végeként 1630. február 18-át jelölte meg a „Causus facti”,⁷⁴ állítását pedig alátámasztja a régi-új kincstartó, Mikó Ferenc ugyanezen a napon kelt instrukciója is, amely „dimissus” percep-

⁶⁵ Pl. 1614-ben: Kolozs vm. lt., Jegyzőkönyvek I/A nr. 1. 192. A későbbiekre lásd Cziráki Zsuzsanna: *i. m.* 199–200, 203.

⁶⁶ Uo. 217.

⁶⁷ Újabbán: Kruppa Tamás – Monok István: *Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628)*. Lymbus 2009. 7–17. Peregrinációja, képzettsége, korábbi portai követsége egyeznek a közölt forrásokbeli jellemzéssel. Egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy László öccséről van szó.

⁶⁸ GyfKáptLt, Protocolla, V. köt. p. 442.

⁶⁹ 1637. jún. 19-én Kata és János plenipotentiáriusuknak vallották Mihály bátyjukat. KmKonvLt, Protocolla, XXVII. köt. fol. 63r.

⁷⁰ Trócsányi: Központi kormányzat 323; Az instrukció kiadva: *Az erdélyi főkincstartó 1620-iki utasítása*. Közli: Kemény Lajos. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle V(1898). 41–43.

⁷¹ A jezsuita források szerint kiűzésükkor Nagybányáig kísérte el őket, Bornemisza Gergely fia, az ifjabb Gergely viszont Krakkoig velük tartott. JezsOkm I/2. 596.

⁷² *Kismartoni regesták 1617–1645*. Kiad. Horváth Mihály. Magyar Történelmi Tár X(1861). 44. sz.

⁷³ GyfKáptLt, Armales, nr. 14.

⁷⁴ Causus facti fol. 51v.

tort említ.⁷⁵ Eddig terjedő szolgálatáról és a szolgálataiért az elhunyt fejedelemtől remélt kegy fejében nyert számadás alóli absolutionalist (generalis quietantia absolutionalis) Brandenburgi Katalintól, amelyet a szokásnak megfelelően a fiskális számadások generalis exactora (generalis exactor fiscalium rationum) láttamozott, ezzel a számadási kötelezettség alól felmentést nyert. Bármennyire is szokatlan, a számadási kötelezettség nélküli kincstári szolgálatot, pontosabban kincstartóságot az erdélyi gyakorlat ismerte. Nem csupán a Trócsányi által említett Kemény János, hanem – éppen a későbbi fejedelem önéletírása szerint – elődje és Bálintffy hivatali felettese, Mikó Ferenc is „számadatlanul való tiszt volt”.⁷⁶ Feltűnő viszont, hogy a kincstári ügyekben éppen ekkortájt komornyikként forgolódó Kemény nem említi, bár ez a hiány Bálintffy javára is írható.

Bálintffy tekintélyét és egyben hitbeli buzgóságát is jelzi Damokos Kázmér erdélyi ferences custos 1657-es jelentése. Eszerint Kovacsóczy István mellett azon négy erdélyi katolikus mágnás (magnates catholici) egyikéként említi, akik 1630-ban bosnyák ferenceseket hívtak Erdélybe.⁷⁷

A korábban említett, tragikus következményekkel járó fordulat Rákóczi György fejedelemmé választása után következett be. Az eseményeknek két változata létezik: a Bálintffyaké (az említett „Casus facti”)⁷⁸ és a fejedelemé. Az első szerint a tisztségviselőket számadásaik bemutatására kötelező 1631-es országgyűlési artikulus után⁷⁹ Rákóczi különösen kemény hangú levélben szólította fel Bálintffyt a számadásra,⁸⁰ aki a tanácsurakkal, Kékedi Zsigmonddal való tanácskozás után csupán elegendő időt kért ennek elkészítésére, lévén szó kétmillió forintnál nagyobb összegről. A fejedelemtől erre 11 hónapnyi időt kapott,⁸¹ a következő év elejére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ez nem lesz elegendő. Sikertelenül kért haladékot Kékedi révén, így Kassai István és Erdélyi István közbenjáró levelével 1632 januárjában az Oláhfaluban tartózkodó fejedelem után ment, aki meghallgatás nélkül Vallon Péter udvari vicekapitánnyal elfogatta. Mikes Zsigmond

⁷⁵ *Brandenburgi Katalin és a diplomácia*. III. közl. Közli: –A –A. Történelmi Tár 1896. 461.

⁷⁶ „... melyet [t.i. a főkomornikságot] felvenni sokáig recusáltam, causálván praedecessoromnak, Mikó Ferencnek holta után maradékinak sok kárvallásokat, noha számadatlanul való tiszt volt eleitől fogva;” *Kemény János Önéletírása*. = *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szöveggyűjtemény, jegyz. V. Windisch Éva. Bp. 1980. (a továbbiakban: *Kemény Önéletírása*) 194.

⁷⁷ *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania*. I. 1627–1707. Ed. István György Tóth. Bp.–Roma 1994 (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes I). 295.

⁷⁸ Casus facti fol. 52r–55v.

⁷⁹ A határozatot az 1631. június – júliusi országgyűlés hozta. EOE IX. 265.

⁸⁰ „Admonetur a principe defunctus rigidis admodum literis, quibus inter centenas literas quas felicis memoriae princeps ei dignatus est propria vel substituta manu scribere similes non lego...” Casus facti fol. 52r.

⁸¹ A lejegyző szerint az alacsonyabb rangú tisztségviselők 30–40 000 forintnyi számadásuk elkészítésére ennél jóval több időt kapnak. Casus facti fol. 52r.

könyörgése sem használt, a fejedelem kővári fogsággal fenyegette meg, amennyiben nem ad reverzálist. Barátai tanácsára Bálintffy ezt kiállította, Rákóczi azonban darabokra tépte, és egy általa megfogalmaztatott „iszonyú” elfogadására kényszerítette.⁸² Ennek értelmében amennyiben április 5-ig számadását ő vagy, halála esetén, örökösei nem mutatják be, minden vagyonát lefoglalják. Kolozsvárra való hazatérése után azonban megbetegedett, és 10 nap múlva, a reverzális kikényszerítése után 21 nappal, azaz 1632. február 20. környékén, meghalt. A fejedelem a halálhírré, a terminust nem várva ki, lefoglaltatta minden jószágukat, az özvegyet és a gyermekeket árestomba helyezte. Hónapokig tartó tárgyalások, a számadás részleges elkészítése, bemutatása,⁸³ Bethlen István, Erdélyi István, Kékedi Zsigmond közbenjárása, majd Bornemisza László interpellációja után, május végére született meg a szóbeli egyezség: 10 000 Ft fejében a számadást bizonyos feltételekkel elengedte Rákóczi, és ígéretet tett arra, hogy amennyiben bebizonyítják, hogy a gyermekek javait a terminus lejárta előtt foglalták el, mindenféle fizetés nélkül visszabocsátja. A másik változatot a fejedelem által 1633. július 13-án kiállított egyezséglevélben olvashatjuk:⁸⁴ e szerint Bálintffy vonakodott a számadástételtől, húzta-halasztotta az időt, majd az elfogatás kilátásba helyezésének hatására adott reverzálist. Ennek értelmében foglaltatta le halála után a javakat, majd az özvegy sok siránkozására, a főrendek törekedésére bizonyos feltétellel elengedte Bornemisza Kata számadási kötelezettségét. Pénzösszegekről, egyéb részletekről nem esik szó. Az utókor hajlamos általában az elnyomottal rokonszenvezni. Az érzelmeket félretéve sem tekinthetünk el a következőktől: bár csak nagyvonalakban ismerjük a számvétel, számadás mechanizmusait, nehezen elképzelhető, hogy az éppen Bálintffy perceptorsága idején hadakozó Bethlen elnézett volna ilyen mértékű „figyelmetlenséget”, elegendő

⁸² A Rákóczi reverzálistairól jegyezte fel Kemény János „hanem mivel felette igen kételkedő, gyanós ember vala, az reversalisok csuda erős formájúvak lévén, azok mint valami megvetett hálók gyanánt valának, az mint hogy nagy sokak estenek meg is affélék miatt, annyéra, hogy feleségén és kisebb fián kívül nem tudtam oly kevés és igaz hívét, kinek affélék által megvetett hálója nem lőtt volna, még az öregb fiának is”. Kemény Önéletírása 156.

⁸³ A Casus facti szerint „generalem rationem de auro, argento domo monetaria Albensi et argento vivo ac reliquis minutieribus perceptibus.” (fol. 54v) A bevételek, kiadások 15–15 rubrikából álló, egy ívrét oldalnyi kimutatása is a *Compendium universale* címet viseli (57r), azonban a folytatásban az események lejegyzője is pontosítja, hogy nem teljes számadásról van szó, csupán annyiról, amennyire a rendelkezésükre álló idő alatt juthattak. A számadást feldolgozta Oborni Teréz: *Az oeconomus Bethlen. Bálintffy Kristóf generalis perceptor jelentése a fejedelmi kincstár bevételeiről és kiadásairól (1621–1629)*. Előadás a MNL OL által 2013. szeptember 17-én szervezett *Bethlen Gábor és kora* című tudományos konferencián.

⁸⁴ Egyszerű másolat, Casus facti fol. 56r–56v.

beleolvasnunk a levelezésébe,⁸⁵ vagy utalnunk az 1629. augusztusi inventálásra.⁸⁶ Az is igaz, hogy a fejedelmi kincstár, jövedelem „megcsapolását”, széthordását Kemény János még a fejedelem életének utolsó éveire, egyre súlyosbodó betegsége idejére teszi.⁸⁷ Bálintffy már említett „hiányzása” az önéletírásából éppen az ártatlansága, pontosabban a korban elfogadottnak nem túlmenő pénzügyi tranzakciói mellett látszik szólni. Tény azonban az is, hogy az alaptalanul meghurcoltak között sem találkozunk nevével. Kézenfekvőnek tűnne a háttérben politikai okokat keresni, azonban ez az út sem bizonyult járhatónak: bár kapcsolatai, felekezete alapján feltételezhető, hogy Bálintffy a katolikus factio felé húzott, bizonyára nem tett semmi olyat, ami a fejedelem akcióját kiválthatta volna, különben nehezen elképzelhető, hogy Bethlen István intercedált volna érte. Feltételezhetően akkor sem tette volna meg, ha bármilyen szabálytalanságról tud, előtte viszont nehezen maradt volna titokban, ahogyan a szintén közbenjáró – Kemény János szerint Csáky-párti – Kassai István ítélőmester vagy Kékedi Zsigmond főudvarmester, az ügyben Bálintffy legfőbb tanácsadója előtt sem. A lehetséges megoldáshoz a casus facti végére hevenyészve feljegyzett utrumok nyújthatnak némi támpontot. A megkérdendőkhöz az udvar, kormányzat több jól ismert, prominens személyiségét találjuk, a már említettek mellett Kemény Jánost, Mikes Zsigmondot, Vallon Pétert, Sennyei Istvánt, Gyulafehérvári Pál deák exactort, Szárazai Mátyás fejedelmi praefectust, korábban tizedvicearendátort, Szentpáli István kancelláriai deákot és másokat. A szöveg szerint a Mikó Ferencsel megbizonyítható vád az lett volna, hogy Bálintffy a fiscus pénzéből 5000 forintot adott volna Brandenburgi Katalinnak.⁸⁸ Csupán emlékeztetőül: ezt 1630 februárja előtt tehette, azaz az összeget a törvényes fejedelemnek adta át, feltételezhetően annak utasítására. Szintén említésre méltó, hogy Kemény önéletírásának tanúsága szerint Katalin és környezete költségeivel szemben gyakran a kincstartó és ő maga, mint a fogarasi tárház egyik gondviselője, sem tudott mit tenni.⁸⁹ Kétségteljesen nagyon érdekes lenne tudni Kassai Istvánnak a fejedelem által kikért véleményét a Bálintffy re-

⁸⁵ Bethlen Istvánhoz 1620. aug. 8-án írott levele tanúsítja, hogy jövedelmeit, ezek összegét pontosan számon tartotta, ezeket szigorúan számon is kérte, egyben a fivére gyengekezéséért szemrehányást téve: „... félnek vala akkor én töllem az tisztartók, az kamaraispánok [...] Im erővel tesznek kegyetlenné az tisztartók, de ha mind ebben mennek elő, Isten ne segéljen, ha szakmánt nem hanyatok mindenekben, valamennyi kamaraispánom, harminczadosom, udvarbíráim vagyon, mert látom, hogy senkitől nem félnek, szabadon lopnak távollétemben.” Egyben Jezerniczky János kincstári szemvevőre is keményen ráüzen. *Bethlen Gábor uralkodása történetéhez*. Közli: Lukinich Imre. *Történelmi Tár* 1908. 232.

⁸⁶ MKA, *Urbaria et conscriptiones*, Registrata nr. 118:2.

⁸⁷ Kemény Önéletírása 106.

⁸⁸ Casus facti fol. 59r.

⁸⁹ Kemény Önéletírása 112.

verzálisáról, ezt azonban nem jegyezték fel. Szentpáli András, Vas János és Bornemisza Erzsébet, özvegy Gyeróffy Jánosné (Bálintffy sógornője) viszont tanúsította, hogy Rákóczi Sennyei István által a következőket üzenté az özvegynek: „Ne viselje olyan keményen magát, teméntelen kincs marad nála, lehetetlen, hogy ne adjon valamit nekem, azért adgyon, és mindenét restituálom”.⁹⁰ Kékedi Zsigmond viszont a fejedelemnek az egyik, még Bálintffy életében tett közbenjárásakor feltett kérdését recognoscálta: „Miért töröködöl érette, nem esméred úgy, mint Mikó Ferenc, nincsen nagyobb áruló nála”.⁹¹ Következésképpen, bár nem zárható ki az említett összeg átadása, feltételezhetően egyrészt a Mikóval való valamiféle ellentét, másrészt a „teméntelen kincs” állhat a háttérben. Rákóczi ugyanis ekkor pénz-zavarral küszködött: a Bethlen síremlékére legált összegből kölcsönként 10 000 forintot Bethlen Istvántól, és mintegy 6 000 arannyal tartozott Brandenburgi Katalinnak is.⁹² (Adalékként meg kell említeni, hogy a Kemény János által nagyra tartott fogarasi udvarbíró, Felvinczi Márton ellen is eljárást indított a fejedelem 1632 elején.⁹³)

Ha temérdek kincsről nem is, de a Bálintffy–Bornemisza-vagyonról hozzávetőleges képet alkothatunk. Ami a birtokokat, ingatlanokat illeti, a marosjárjai mellett a szintén Torda vármegyei Felsőjára többségi birtokosai voltak.⁹⁴ Belső-Szolnokban Hagymáson,⁹⁵ Kolozs vármegyében Tancson,⁹⁶ Tóttelkén, Nagypetriben,⁹⁷ Korpádon szintén portióval rendelkeztek,⁹⁸ ahogyan Küküllőben Kiskenden és Balavásáron (utóbbiakat az özvegy 1633 augusztusában, égető szükségétől kényszerítve és a családnak tett szolgálataira való tekintettel, adta el kénosi Gál Ferencnek, a későbbi fis-

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Casus facti fol. 59r.

⁹² Herczog József: *i. m.* 543–544; *Okiratok Bethlen István 1636. évi támadása történetéhez*. Közli: Lukinich Imre. *Történelmi Tár* 1909. 382; 1631 januárjában meglehetősen ingerült hangnemben kérte számon Erdélyi Istvánon 3000 arany át nem adását. EOE IX. 250.

⁹³ *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. S. a. r., bevezető tanulmányt írta Makkai László. Bp. 1954. 668–669.

⁹⁴ Az adat 1646-ból származik, ám az eseményeket tekintve valószínűleg ez is még a bukás előtti szerzemény. TordaVmJkv I. 471.

⁹⁵ ErdKirKv DVD XXI. köt. fol. 152v.

⁹⁶ GubTransLt, Gubernium Transylvanicum (in Politicis), Vegyes conscriptiók, 18. d. nr. 16., Kolozs vármegye 1616-os portalis conscriptiója. A portio feltételezhetően a Petrichevich Horváth György által 1609-ben, 300 magyar forint kölcsön fejében elzálogosított szászfülpösi és tancsi jószágok maradéka. (A kölcsönre testvére, a goroszlói csatában fogságba esett Ferenc kiváltására felvett 200 aranyforint visszafizetésére volt szüksége a familiának.) KmKonvLt, Protocolla, XVIII. köt. fol. 43r–v.

⁹⁷ GubTransLt, Gubernium Transylvanicum (in Politicis), Vegyes conscriptiók, 18. d. nr. 17., Kolozs vármegye 1623-as portalis conscriptiója.

⁹⁸ KmKonvLt, Protocolla, XXIII. köt. fol. 112r–112v.

calis directornak 350 forintért).⁹⁹ A zarándi Felső- és Középarkos, Lugo- zó, Técs viszont teljes egészükben az ő birtokuk volt, előbb zálog-, majd a szerződés értelmében örökjogon birtokolta Bornemisza Kata és Ferenc Bercsényi Imrétől.¹⁰⁰ Kolozsvárott, a Farkas utcában a Bálint deáktól örö- költ ház mellett a Közép és Torda utcában volt házuk,¹⁰¹ valamint Gyula- fehérvárott a Szász utcában.¹⁰² Kristóf fenesi szőlőit az azokat műveltető nagybátyja, Balásfi János említi.¹⁰³ Mindezek mellett azonban feltűnően nagy összegeket kölcsönöztek: 1630-ban Bercsényi Imre 8000 forinttal tartozott Bornemisza Katának és Ferencnek (amelyek fejében a fent emlí- tett részbirtokokat vetette zálogba), a kolozsvári Erdődi István 1632 táján 1360-nal Bálintffy Kristófnak.¹⁰⁴ Kékedi Zsigmond a sajói uradalom körüli költségeiért a kapott 1200 forintért 16 ház, említett birtokbeli jobbágyát kö- tötö le,¹⁰⁵ Zólyomi Dávid pedig 1000 forintért csongvai portióját.¹⁰⁶ Ezek az összegek elég kétes megvilágításba helyeznék Bálintffyt, ha nem tudnánk, hogy 1627 szeptemberében Heinrich és Johann Lisbona asszonypataki és felsőbányai bányavállalkozásához társulva companiát hoztak létre.¹⁰⁷ (Itt meg kell jegyezni, hogy Heinrich Lisbona felesége Bálintffy sógornője- nek, a már említett Bornemisza Erzsébetnek és Gyerőffy Jánosnak a lánya volt.¹⁰⁸) Ennek egyik eredménye a negyedikként Kun Gothárddal, ennek birtokán, Zalatnától DNY-ra fekvő, közösen művelt porkurai bánya is.¹⁰⁹ Ugyan nem „teméntelen kincs”, de valóban jelentős vagyon.

Az 1633-as egyezséggel azonban az ügy nem ért véget. Két év múlva ugyanis Bornemisza Kata a Királyságba ment, és a szepesi káptalan előtt tiltakozott a fejedelem eljárása ellen, amely Rákóczi szerint kimerítette a dehonestatio és felségsértés fogalmát.¹¹⁰ A megidőzésre Bornemisza Kata nem jelent meg, ezért az országgyűlés hűtlenségben elmarasztalta (az or- szágyűlési emlékekben nincs nyoma), elkobzott ingatlan javai egy részét a fejedelem 1636-ban Ballingh János munkácsi főkapitánynak adományoz-

⁹⁹ Uo. XXVIII. köt. fol. 71r–71v.

¹⁰⁰ Thaly Kálmán: *Székesi Bercsényi Imre*. Századok XVIII(1884). 219–220; ErdKirKv DVD XXVIII. köt. fol. 321.

¹⁰¹ Bornemisza Kata 1671-es bevallása: Erdélyi testamentumok IV. 84–86.

¹⁰² ErdKirKv DVD XXIV. köt. fol. 42v–43r.

¹⁰³ Kolozsvár v. lt., Törvénykezési jegyzőkönyvek, II/18. 219.

¹⁰⁴ Uo. II/14. 135.

¹⁰⁵ Erdélyi testamentumok III. 126.

¹⁰⁶ MKA, Acta Transylvanica, a. Iratok, fasc. 1. nr. 15.

¹⁰⁷ KmKonvLt, Protocolla, XXIII. köt. fol. 29r–30r. A szerződést kivonatossan lásd Bogdándi: Kolozsmonostori konvent 124–125.

¹⁰⁸ Erdélyi testamentumok III. 140.

¹⁰⁹ Casus facti fol. 59v.

¹¹⁰ ErdKirKv DVD XXI. köt. fol. 152v–153r. Az ügyet említi Bogdándi: Kolozsmonostori konvent 132–133.

ta.¹¹¹ Egyelőre nem határozható meg, az özvegy meddig maradt a Királyságban, 1638-ban azonban, úgy tűnik, ismét Erdélyben tartózkodott.¹¹²

A házasságból született négy gyermek közül bizonyosan és folyamatosan csupán a legidősebb, Mihály maradt a Fejedelemségben, a járai birtokra húzódva a család és a jószágok ügyeit intézte,¹¹³ sem kormányzati, sem megyei tisztségviselésének nincs nyoma, 1654 után, de 1671 júniusa előtt hunyt el, úgy tűnik, örökösök nélkül.¹¹⁴ Ferenc és János feltehetően anyjukkal távoztak a Királyságba, az egyetlen lány, Kata sorsa egyelőre ismeretlen.

Ferenc 1640-ben Brandenburi Katalin familiárisa és asztalnoka volt, s mivel a Királyságban élt, általános meghatalmazottjának bátyját vallotta.¹¹⁵ 1644-ben azonban Ferencet kémkedésért fogságba vetette a fejedelem, 2000 forint kezességén szabadult és köteleznie kellett magát, hogy „ezentúl jámbor léssen. Másodsor, hogy itt az országban lakik, tudniillik Erdélyben vagy másutt az Őnagysága birodalmában. Harmadszor: imitt-amott nem kémelkedik s nem porkál”.¹¹⁶ Megjegyzésre érdemes, hogy a kezesek között Sárosi János táblai ülnök, maroszéki jegyzőn kívül egyetlen országos méltóság, tisztségviselő sem szerepel, mindannyian Marosszékből (így például a káli Kunok közül ketten, a két vicekirálybíró, Bereczky Mihály és ernyei Ajtay István), illetve Torda vármegyéből (Radnótfáji István főszolgabíró, csanádi Nagy István viceszolgabíró, körtvélyfáji Gazdagh Ferenc és mások) kerültek ki,¹¹⁷ jelezve a familia társadalmi státusát. Az ifjabb Rákóczi egy 1647. július 24-én kelt levelének tanúsága szerint azonban vagy újra ellentétbe került a fejedelmi családdal, vagy a korábbi nem sikerült rendezni végérvényesen, ugyanis az ügybe belekeveredő Teleki Jánost (a későbbi nagy karriert befutó Teleki Mihály apját) intette: „Ez dolog Urunknak értésére van, látja Isten, kegyelmed javát kívánjuk, hagyjon békét az áruló latornak, üsse más, ha már magát nem tekinti kegyelmed, gyermekeit

¹¹¹ Uo.

¹¹² Az év augusztusában és decemberében Marosjáráról levelezett a besztercei Szigyártó Mártonnal, illetve a besztercei bíróval egy kocsi elkészítése ügyében. Beszterce v. lt., Missiles Ser. I. nr. 225/1638, 343/1638. Említésre méltó, hogy Bálintffy „kollégája” Fejérvízi Péter komomyik deák – aki nem 1636-tól, mint Trócsányinál szerepel, hanem már 1632-ben szolgált ebben a tisztségben (KmKonvLt, Protocolla, XXVI. köt. fol. 44r.) – 1643-ban intézkedett annak érdekében, hogy mivel a kocsi nem megfelelő, Bornemisza Kata kapja vissza a pénzét. Beszterce v. lt., Missiles Ser. I. nr. 63/1643.

¹¹³ A megyei szék előtt megforduló perekben, ügyekben általában ő jelenik meg. TordaVmJkv I. 396, 441, 442, 452, 460, 471, 503, 556, 578.

¹¹⁴ Bornemisza Kata 1671. jún. 30-i záloglevelében már csak Jánost említi. *A kolosmonostori konvent levéltára*. VIII. közl. Közli: Beke Antal. Történelmi Tár 1898. 539–540. (612. sz.); Erdélyi testamentumok IV. 84–86.

¹¹⁵ KmKonvLt, Protocolla, XXIX. köt. fol. 138r.

¹¹⁶ Uo. XXV. köt. fol. 75r–75v.

¹¹⁷ Uo.

viselye szem előtt”.¹¹⁸ Ugyan csak két évvel későbbi források tanúsítják,¹¹⁹ de a Telekivel való kapcsolat alapján feltételezhetően valamikor elbocsátása után, mindenképpen 1647 előtt telepedett Borosjenőre (ezért fordul elő néha borosjenői előnévvel). Ezt megelőzően kötött házasságot a várban már a 17. század elején katonáskodó, fejedelmi familiáris lovas hadnagy a Békés mezőváros felét (a már említett Teleki Jánossal és bátyjával, Istvánnal közösen¹²⁰), valamint Arad és Zaránd megyei birtokokat szerző¹²¹ Nádudvari János leszármazottjával, Zsuzsannával.¹²² A közte és az ifjabb Rákóczi közti viszonyt az 1650-es évek elejére sem sikerült rendezni, sőt, úgy tűnik, a fiskális birtokok 1650-es revideálása és összeírása kapcsán tovább mérgesedett (a fejedelem levelében ugyanis a birtokok megváltására ígért arany és tallér helyett küldött polturát és garast nehezményezte), s az év márciusában az ifjabb Rákóczi levelében már „áruló, jesuiták scholájában tanult, tökéletlen rossz ember”-nek nevezte.¹²³ 1651-ben a Feltót környékén fekvő Siligovicza praedium felét még inscribálta neki a fejedelem¹²⁴ (feltehetően ez volt az egyik vitatott birtok), 1659 októberében azonban már tokaji vicekapitányi kinevezését vehette kézhez.¹²⁵ További kutatások deríthetnek fényt arra, hogy a fejedelemmel való ellentéte miatt már korábban vagy csak Jenő várának 1658. szeptemberi elestét követően került a Királyságba. Bizonyára származása, korábbi szolgálata játszott szerepet abban, hogy Wesselényi nádor 1660-ban, az ostrom előtt Váradra küldte,¹²⁶ majd ezt követően is – tisztségéből fakadóan is – figyelemmel kísérte az erdélyi eseményeket.¹²⁷ Halála 1671 előtt következett be.

¹¹⁸ *A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára*. Összeáll. Iványi Béla. Szeged 1931. 696. sz.

¹¹⁹ Ekkor somkeréki, kismakrai és borosjenői szőlőit mentesítette a fejedelem mindennemű adó alól. ErdKirKv DVD XXVII. köt. fol. 252v–253v, 286r.

¹²⁰ Uo. X. köt. p. 119–120.

¹²¹ Uo. VII. köt. fol. 128v–129r; XXXIII. köt. fol. 143v–144r.

¹²² Uo. XXVII. köt. fol. 252v–253v. A rokonság az alapján feltételezhető, hogy az 1649-ben mindkét nemű utódok hátrahagyása nélkül elhunyt Nádudvari István birtokai (amelyek a János által szerzettekkel azonosak) Zsuzsanna kezébe kerültek. Uo. fol. 286r.

¹²³ II. Rákóczy György levele Bálintffy Ferenchez, 1650. márc. 12., Bálintffy cs. lt.

¹²⁴ ErdKirKv DVD XXVIII. köt. p. 325.

¹²⁵ MKA, Archivum familiae Rákóczy, 48. d. 12. tétel, fol. 55v. Az adatot Jakó Klárának köszönöm.

¹²⁶ *Szalárdi János Siralmas magyar krónikája*. S. a. r., bev., jegyz. Szakály Ferenc. Bp. 1980. 581.

¹²⁷ 1661. szept. 10-én például váradai hírekről, a pasa haláláról tudósít Wesselényi Ferenchez írott levelében. MKA, Archivum familiae Wesselényi, II. tétel (Levelek Wesselényi Ferenchez) 4. a. A rendezett, szép írás gyakorlott tollforgatóra vall.

János az 1630-as évek végén Abaúj vármegyében, Füzéren élt,¹²⁸ legkésőbb 1653-tól Nádasdy Ferenc szolgálatában állt,¹²⁹ Rozsnyai Dávid szerint az 1703-as nagyszombati tűzvészben vesztette életét,¹³⁰ ám magtalan halálát követően az atyafiak – marosvásárhelyi Rozsnyai Dávid, ilyei Kovács Dávid és István, somogyomi Tordai János (a Báthory Gábor által kivégeztett Kolozsvári János deák fiscalis director leszármazottja), özvegy bölcsei Budai Mária – már 1683. november 14-ét megelőzően megosztottak az erdélyi jószágokon, a királyságbelieket illetően pedig ezen a napon, a marosjárai udvarházban kötöttek egyezséget.¹³¹

A Bálintffy famíliával kapcsolatban még egy rövid, tisztázó kitérőt kell tennem. A kutatások jelenlegi állása szerint ugyanis az azonos családnevű, sokszoros követ Bálintffy Balázs, aki 1630 szeptemberében már bizonyosan az erdélyi diplomáciában (Brandenburgi Katalin és Bethlen István követeként egyaránt) tevékenykedett,¹³² majd Katalinnal familiárisaként a Királyságba távozott,¹³³ 1632-ben II. Ferdinánd,¹³⁴ majd legkésőbb 1636 őszétől pedig I. Rákóczi György szolgálatában állt¹³⁵ (1643-ban elsőrendű udvari familiárisaként¹³⁶), nem ebből a családból származott. Előneve ugyanis bodolói volt, tehát valószínűleg az Abaúj megyei, Kassától DNy-ra fekvő településről származott. Ezt támasztja alá az is, hogy a Bars melletti táborban a szintén nőtlen, Zemplén megyei Possay Péterrel egymást testvérül fogadva, javaikat kölcsönösen egymásnak testálták.¹³⁷

Kristóf halálával – és Rákóczi eljárásának következtében – tehát tulajdonképpen egy tisztségviselő dinasztiaiba tartozó, kétgenerációs pénzügyi szakhivatalnok familia biztatóan alakuló erdélyi pályafutása megszakadt, a központi kormányzatba soha többé nem sikerült visszakapaszkodniuk. A Bálintffyak sorsfordulatokban gazdag históriája nem csak önmagában érdekes. Világosan jelzi azt a bevezetőben említett súlyosabb és sürgetőbb kérdést, ami az erdélyi kincstári igazgatás szervezetét, az egyes tisztségviselők megnevezését, hatáskörük tisztázását illeti, valamint azokat a változásokat, személycseréket, amelyeket a fejedelmváltások hoztak. Erre

¹²⁸ MKA, Acta Transylvanica, a. Iratok, fasc. 1. nr. 15.

¹²⁹ Nádasdynál betöltött szerepére, levelezésükre vonatkozóan lásd Toma Katalin: *Egy dunántúli nagyúr erdélyi kapcsolatai. (Nádasdy III. Ferenc és II. Rákóczi György)*. Századok CXLVI(2012). 1161–1188, különösen: 1185, 1187.

¹³⁰ Koncz József: *i. m.* 775.

¹³¹ Bálintffy cs. lt.

¹³² *Regesták külföldi levéltárakból Brandenburgi Katalin és a Rákóczyak történetéhez*. Közli: Marczali Henrik. Történelmi Tár 1880. 149, 152, 155.

¹³³ MKLt, Libri Regii, VII. köt. p. 1064–1066.

¹³⁴ Uo. p. 1076–1077.

¹³⁵ *I. Rákóczy György és a Porta*. Szerk. Beke Antal–Barabás Samu. Bp. 1888. 188.

¹³⁶ GyfKáptLt, Protocolla, VIII. köt. fol. 91r.

¹³⁷ MKLt, Libri Regii, VII. köt. p. 1076–1078.

viszont csakis korszakokra, egyénekre lebontott vizsgálatokkal lehet majd választ adni.

Cubicularius, Envoy, Traitor (?). The Bálintffys of Marosjára up until the Mid-17th Century. The paper continues the inquiries concerning the *cubicularii*, started by Zsolt Trócsányi – expert researcher of the central government of the Principality of Transylvania –, through the presentation of the lives and careers a family which held the office almost in a hereditary manner: the Bálintffys of Marosjára. Although Trócsányi knew certain members of the Bálintffy family (landowners in Marosjára, Torda County) – a father and two sons –, but since they used different (family) names, he did not manage to connect them. Owing to the investigations of the author, it was revealed that the family’s rise was launched by Bálint/Valentinus *litteratus* from Marosvásárhely, who came from a commoner family– called Kötélverő/ Köteles, later Vásárhelyi – which had been granted nobility. First, he became a notary at the Minor Chancery (*cancellaria minor*), then, at the peak of his career, he served as the *praefectus* of the treasury. The second generation is represented by his two sons, Kristóf and István, who converted to Catholicism. They both became *cubicularii*, but, despite possessing the same title, they fulfilled absolutely different roles. István – who had been a student at Vienna, then died at a young age – dealt with several of the Prince’s confidential affairs, while Kristóf can be considered as a true expert of finance: the peak of his career was the office of *generalis perceptor*. Their favourable marriages also helped them become established in the central government: Bálint/Valentinus *litteratus* and Kristóf both married within the “guild”, marrying the sisters of his colleagues from renowned, wealthy burgher families of Kolozsvár (Balásfi, Bornemisza), becoming related to the Lisbona family of mining contractors. Thus, they came to possess not only the land in Marosjára but also real estate and capital in Kolozsvár and Gyulafehérvár. The career of this highly promising dynasty of state officials was broken by Prince György Rákóczi I, who started proceedings against Kristóf – confidential adherent of Gábor Bethlen – under the pretext of “misappropriation”. Out of the three sons of Kristóf (deceased during the proceedings), two were pushed out not only of office but of the country as well. The case of the Bálintffys does not only exemplify the origins and career of people in finance management, it also clearly points out that the term *cubicularius* indicated different offices. The clarification and precise definition of its range of functions require further research.